

KARS İLİ AĞIZLARINDA EK FİİLİN OLUMSUZ ŞEKLİ “değil”İN ÖRNEKLERİ ÜZERİNE

Bahadır GÜNEŞ*

Özet

Ağızlar dilin ölçünlü hâline göre birbirinden farklı görünümde dil öğelerinin kullanımına müsait alanlardır. Bu durum aynı zamanda ilgili ağız yöresinin o dil için farklı seçenekleri de içinde saklayan birer kaynak durumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağızları ölçünlü dilden az veya çok ayrılan çeşitli derecelerdeki dil öğelerini bünyelerinde barındırmaktadır. Doğu grubu ağızları içinde yer alan Kars ili ağızları da kullanım özelliği bakımından birbirinden farklı ve zengin örnekler sunabilecek dil unsurlarını içermektedir. Bunlardan biri de Türkçede ek fiilin olumsuz biçimi yapılırken yararlanılan “değil”in kullanımıyla ilgilidir. Bu çalışmada Ahmet Bican Ercilasun tarafından kaleme alınan Kars İli Ağızları adlı eserdeki toplam 97 metin taranarak “değil”in farklı söyleniş biçimleri Kars ilinin alt ağız gruplarına göre değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dil, ağız, Kars, ek fiil.

On the Examples of the Negative Form of the Copula değil in the Kars Province Dialects

Abstract

By the use of different elements become standart language dialects of the language areas are available. This is also related to the oral region of different options for that language reveals that in the case of a resource stores. In this context, Turkey Turkish dialects standart language contains more or less separated from bodies of various levels of language elements. Located in the eastern province of Kars dialects differ from each other in terms of their dialects and rich examples of the use of the property contains language elements to offer. One of them is the negative form of the copula

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahadir.gunes@hotmail.com

when utilized in addition to Turkish, “not” relates to the use of. In this study, which was written by Ahmet Bican Ercilasun Kars Province Dialects text from scanned a total of 97 work of dialects “not” in different forms of pronunciation will be evaluated according to the lower dialects of Kars.

Key words: Language, dialect, Kars, copula.

Giriş

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili dar ve geniş kapsamlı tasnif denemeleri yapılmıştır. Bu tasnifleri yapan araştırmacılardan ilk akla gelenler İ. Kunos, Ahmet Caferoğlu, G. Hazai, Piet Kral, Leylâ Karahan’dır. Söz konusu sınıflandırma çalışmalarının ilki 1896 yılında İ. Kunos tarafından yapılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarının son ve en geniş kapsamlı tasnifi ise Karahan tarafından ortaya konulmuştur. Karahan’ın Türk Dili Kurumu yayınları arasında yayımlanan *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (1996) adlı eseri, bugün Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi ile ilgili en önemli kaynak durumundadır.

Karahan, bu çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan sınıflandırma denemelerinden bahsettikten sonra kendi sınıflandırmasını ortaya koymuştur. Buna göre Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını Doğu, Batı ve Kuzeydoğu olmak üzere üç ana bölgeye ayırmıştır (1996: 1-2). Kars ili ağızları bu sınıflandırmada Doğu grubunun ikinci alt grubu içinde yer almıştır (Karahan, 1996: 58).

Bölge özelinde düşünüldüğünde Ercilasun (2007: 379-383), Kars ilinin de yer aldığı Doğu Anadolu ağızlarını kendi içinde sınıflandırmıştır. Ercilasun, bu çalışmada -o dönem bölge ile ilgili ağız çalışmalarının az oluşunu da vurgulayarak¹- Doğu Anadolu ağızlarının sınırları hakkında bilgi vermiş, bölge ağızlarının karakteristik özelliklerini göstermiş ve sınıflandırmada esas alınabilecek ölçütleri belirtmiştir.

1 Bu çalışma ilk defa 1985’te yayımlanmıştır; Ahmet B. Ercilasun, “Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”, *Türk Kültürü Araştırmaları (İbrahim Kafesoğlu Armağanı)*, 1985, s. 219-223. Kars ili ağızlarıyla ilgili araştırmaların topluca ele alındığı bir çalışma olarak Karaşah vd. tarafından Kafkas Üniversitesi’nde hazırlanan *Kars Bibliyografyası* adlı projeden bahsedilebilir. Bu araştırmadaki Kars ili ile ilgili çalışmalar folklor, dil ve edebiyattan biyoloji ve tarıma kadar geniş bir yelpazede kitap, makale, tez, rapor şeklinde niteliklerine göre ayrılarak değerlendirilmiştir. Ağız çalışmalarının da içinde yer aldığı Kars ilinin folklor, dil ve edebiyatına dair o zamana kadar yazılan araştırmaların sayısı 361’dir (Karaşah vd. 2009).

Kars İli Ağızlarında “değil” ve Örnekleri

Ek fiilin olumsuz şekli yapılırken Türkiye Türkçesinde “değil” kelimesinden yararlanılmaktadır. Türkçenin eski dönemlerine dair bilgi veren kaynaklarda bugün “değil” şeklinde seslendirilen ve kullanılan kelimenin asıl biçimi hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre Divanü Lügati’t-Türk’te (Atalay 2006: 153) bu kelimenin Arguca “yok, değil” anlamına gelen *dağ / dhağ* kelimesinden geldiği ve Oğuzların bu kelimeyi Argucadan alarak *dağ / dhağ ol* sözünü *tegül* hâline getirdikleri belirtilmiştir. Clauson da (1972: 463) Kâşgarlı’nın verdiği bilgilere dayanarak kelimenin *da:ğ / da:ğ* olduğunu ve Oğuzların bu kelimeyi Argulardan alarak *da:ğ ol* biçiminde değiştirdiklerini ve *tegül* şeklinde söylediklerini belirtmiştir.

Bu çalışmada “değil”in Kars ili ağzlarındaki biçimleri; özellikle ölçünlü dilden ayrılan örnekleri, Ercilasun’un anılan çalışmasındaki toplam 97 metin taranarak çıkarılmıştır. Ercilasun, Kars ili ağzlarını; Kars yerli ağzı, Ardahan-Posof yerli ağzı, Hanak Türkmenleri ağzı, Kars Azerileri ağzı ve Kars Terekemeleri ağzı olmak üzere beş ağız yöresine ayırarak incelemiştir. Bu alt ağız gruplarında “değil”in kullanım biçimleri ve kullanım sıklığı birbirinden farklı sonuçlar ortaya koymaktadır.

Kars ili ağzlarının alt ağız gruplarından Kars yerli ağzına ait toplam 24 adet metinde ölçünlü dildeki gibi “değil” şeklindeki kullanım 7 örnekte tespit edilmiştir. İlgili kullanıma ait bir örneği şu şekilde göstermek mümkündür:

“*Ben bir padişaim, bu daş beğen lâyih değil mi?*”²

Kars yerli ağzında “değil”in standart dışı kullanımıyla ilgili de birbirinden farklı söyleyiş biçimleri mevcuttur. İlgili biçimlerin sayıları ve birer örneği aşağıda gösterildiği gibidir:

degil: 5 örnekte tespit edilmiştir: “*İnci degil, sedef degil*”³

değel: 2 örnekte tespit edilmiştir: “*Yoh öyle değel çocuğ*”⁴

dègil: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Felánkes idi sènin oğlun dègil idi*”⁵

değül: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Sora biz de esgi korğaba değülüh*”⁶

Buradan hareketle Kars yerli ağzında ölçünlü dildeki kullanımın baskın olduğunu, standart dışı kullanımda ise kelimenin eski şeklindeki kelime içi

2 s. 178 / 13. satır.

3 s. 171 / 54. satır.

4 s. 179 / 46. satır.

5 s. 170 / 15. satır.

6 s. 205 / 10. satır.

süreksiz “g” ünsüzünün korunduğu “degil” örneğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.

Kars ili ağızları içinde ikinci alt ağız grubu olan Ardahan-Posof yerli ağzında da ölçünlü dildeki kullanımın öne çıktığı görülmektedir. Buna göre farklı kişilerden derlenmiş toplam 17 adet metinde 4 yerde kelimenin ölçünlü dildeki biçimi kullanılmıştır:

“Yoğ _öyle **değil**”.⁷

Bunun yanında Ardahan-Posof yerli ağzında standart kullanımın dışında 1 örnekte “degül” biçiminde bir söyleyişe rastlanmıştır:

“Evli de **degül** _idim”.⁸

Kars ili ağızlarının üçüncü alt ağız grubu olan Hanak Türkmenleri ağzında toplam 7 ayrı metinde “değil”in 4 farklı şekline rastlanmıştır. 2 örnekte ölçünlü dildeki kullanım görülmüştür:

“Vallah bunnar da éyi adam **değil**”.⁹

Bunun dışında standart dışı biçimlerin sayıları ve birer örneği aşağıda gösterilmiştir:

deal: 3 örnekte tespit edilmiştir: “Valla bu esgerlig **deal**”.¹⁰

değel: 1 örnekte tespit edilmiştir: “Yollarımızın birezi yapığsa birezi yapığ **değel**”.¹¹

deel: 1 örnekte görülmüştür: “Garı, gel bu tilki **deel**”.¹²

Buradan hareketle Hanak Türkmenleri ağzında standart kullanımdan ziyade ölçünlü dilden ayrılan ve ünsüz düşmesi sonucu iki ünlünün yan yana geldiği “deal” şeklinin öne çıktığı görülür.

Ercilasun’un bölge ağzında alt ağız olarak değerlendirdiği gruplardan bir diğeri Kars Azerileri ağzıdır. Bu ağız grubuna ait 30 ayrı metinde “değil”in 4 farklı biçimi mevcuttur. Ölçünlü dildeki kullanım 8 örnekte tespit edilmiştir:

“Dā bura İsfahan **değil**”.¹³

Kars Azerileri ağzında tespit edilen diğer biçimler ve ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir:

7 s. 210 / 8. satır.

8 s. 241 / 27. satır.

9 s. 255 / 132-133. satır.

10 s. 246 / 72. satır.

11 s. 245 / 42-43. satır.

12 s. 256 / 170-171. satır.

13 s. 267 / 153. satır.

değel: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Menim oğlum değel*”.¹⁴

dèğil: 1 örnekte görülmüştür: “*Dedi cebiri dèğil dedi*”.¹⁵

deel: 1 örnekte görülmüştür: “*Biz Arazdan bu teref deeldig*”.¹⁶

Kars ili ağızlarının beşinci alt grubu Kars Terekemeleri ağızıdır. Bu ağız grubuna ait toplam 19 metinde “değil”in 6 farklı biçimi mevcuttur:

“*Çoğ yakın zamanda birbirimizi salamat goan değil*”.¹⁷

Kars Terekemeleri ağızında tespit edilen ölçünlü dilden farklı biçimlerin sayıları ve birer örneği aşağıda gösterilmiştir:

döy: 3 örnekte görülmüştür: “*Dedim Haji Bava danaçı döy*”.¹⁸

dög: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Dedi doğrudu, yalan dög*”.¹⁹

döü: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Yoh ele döü*”.²⁰

değül: 1 örnekte tespit edilmiştir: “*Dedi biz İslám değülük mü?*”.²¹

deil: 1 örnekte görülmüştür: “*Dedi heyir lazım deil*”.²²

Kars Terekemeleri ağızında özellikle kelimenin “döy” ve buna yakın seslendirme biçimi olarak kabul edilebilecek “dög” ve “döü” örnekleri dikkat çekicidir. Zira Kars ve civarında yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında tespit edilen bu seslendirme biçimlerinin oluşmasında ilgili ağız konuşanların normalden daha hızlı bir söyleyiş özelliğine sahip olmaları etkilidir. Bu hızlı konuşma durumu, kelimelerdeki seslerin yutulmasına neden olmaktadır. Kelime bünyesinden genellikle düşürülen seslerden biri de kelime sonunda yer alan “l” ünsüzüdür. Bu durum, Karapapak / Terekeme Türklerinin karakteristik bir özelliği olup hem Kars ve civarında hem de Borçalı’da yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında görülmektedir.²³

14 s. 300/ 55. satır.

15 s. 304 / 18. satır.

16 s. 295 / 18. satır.

17 s. 331 / 66. satır.

18 s. 369 / 50-51. satır.

19 s. 360 / 235-236. satır.

20 s. 357 / 105. satır.

21 s. 339 / 91. satır.

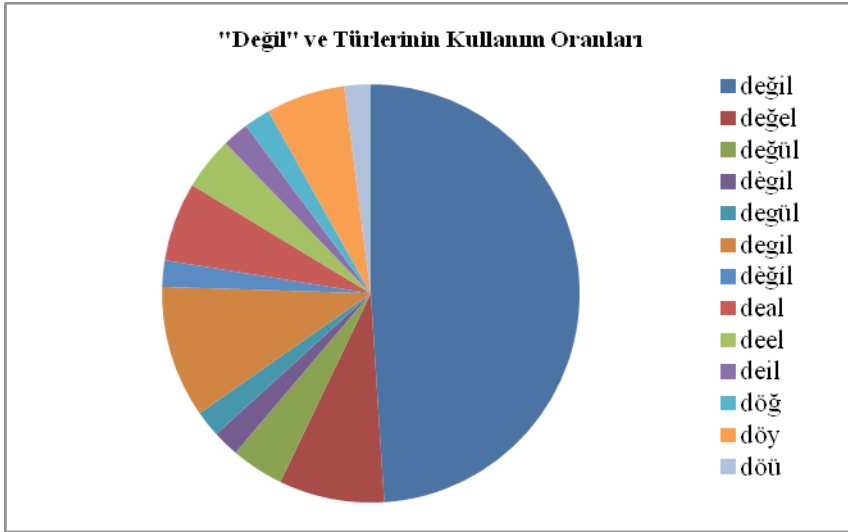
22 s. 333 / 153. satır.

23 Borçalı Karapapak / Terekeme ağızının genel özellikleri ve hızlı konuşmaya bağlı olarak gerçekleşen ses olaylarının yer aldığı bir çalışma için bk. (Güneş, 2013).

1 Numaralı Tablo: Kars İli Ağızlarında “değil” ve Türlerinin Alt Ağız Gruplarındaki Dağılımı

Ağız Grupları	değil	değël	değül	dègil	degül	degil	dèğil	deal	deel	deil	döğ	döy	döü
Kars Yerli Ağzı	7	2	1	1	-	5	-	-	-	-	-	-	-
Ard.-Posf. Yerli Ağzı	4	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hanak Türkm. Ağzı	2	1	-	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-
Kars Azeri Ağzı	8	1	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Kars Terekeme Ağzı	3	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	3	1

Bu tablodaki “değil” ve farklı seslendirme biçimlerini belirtilen sayılar grafiğe döküldüğünde ise aşağıdaki sonuç çıkmaktadır:

2 Numaralı Grafik: Kars İli Ağızlarında “değil” ve Türlerinin Kullanım Oranları

Sonuç

Kars ili ağızlarının alt ağız grupları, “değil”in kullanımı konusunda birbirinden farklı özellikler sergilemektedir. Burada kelimenin standart, standart dışı kullanımı ve çeşitliliği ağız yörelerine göre değişmektedir.

Kars ili ağızlarındaki genel duruma bakıldığında ölçünlü dilde de kullanılan “değil”in baskın bir şekilde tercih edilmesi söz konusudur; %49. Bunu %10 ile “degil”; %8 ile “değel”; %6 ile “deal” ve “döy”; %4 ile “değül” ve “deel” ve %2’lik oranlarıyla “döü”; “dög”; “deil”; “dèğil”; “degül”; “dègil” izlemektedir.

Söz konusu kelimenin 6 farklı kullanımı ile Kars Terekeme ağızı çeşitlilik bakımından öne çıkmaktadır. Kars yerli ağızı 5 farklı kullanım ile ikinci sırada yer alır. Çeşitliliğin en az görüldüğü ağız grubu 2 farklı biçimle Ardahan-Posof yerli ağızıdır.

Standart kullanımın en belirgin olduğu ağız grupları Kars Azeri ağızı ve Kars yerli ağızıdır. Standart kullanımın en az olduğu ağız grubu ise Hanak Türkmenleri ağızıdır.

Standarda en uzak çeşitlilikte Kars Terekemeleri ağızı dikkat çeker. “deil”, “dög”, “döy”, “döü” gibi dört farklı kullanım biçimi yalnız Kars Terekemeleri ağızına özgüdür. Söz konusu çeşitlilikte Kars Terekemelerinin normalden hızlı konuşma özellikleri nedeniyle genellikle kelime sonundaki ünlü ve ünsüzleri düşürmelerinin etkisinden söz edilebilir.

Çalışmaya konu olan kelimenin kullanımına bağlı olarak Kars ili ağızlarının alt ağız grupları için belirleyici olup olmadığı konusunda fikir yürütmek mümkündür. Buna göre Kars yerli ağızı, Ardahan-Posof yerli ağızı ve Kars Azeri ağızı için “değil”in; Hanak Türkmenleri ağızı için “deal”ın ve Kars Terekemeleri ağızı için “döy”ün belirleyici birer özellik olabileceği söylenebilir.

Standart örneğin dışında beş ağız yöresinde belirgin bir şekilde kullanılan biçimlerdeki ses olaylarına bakıldığında Kars yerli ağızında süreksizlik; Hanak Türkmenleri ağızında ünsüz düşmesi, ünlü kalınlaşması ve ünlü genişlemesi; Kars Terekemeleri ağızında ise ünlü ve ünsüz düşmesi, ünlü yuvarlaklaşması görülür.

Kaynakça

- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), *Kars İli Ağızları*, (2. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), “Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”, *Makaleler*, (Yay. hzl. Ekrem Arıkoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 379-383.
- GÜNEŞ, Bahadır (2013), *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme- Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARASHAH, Zarife Ş. vd. (2009), *Kars Bibliyografyası*, (ed. Mustafa Şenel), Elazığ: Emek Ofset Matbaacılık.
- Kâşgarlı Mahmud (2006), *Divanü Lügati't-Türk*, C. III, (Çev. Besim Atalay), (5. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.

Çeviri Yazı İşaretleri

- â:** Geniş, yarı uzun, hafif vurgulu a ünlüsü
- á:** a-e arası ünlü
- ā:** Uzun a ünlüsü
- è:** Geniş, yarı uzun, hafif vurgulu e ünlüsü
- ê:** Kapalı e ünlüsü
- đ:** Yarı sızıcı d sesi
- ğ:** Arka damak g sesi
- ĸ:** Ön damak, sızıcı h sesi
- ĥ:** Arka damak, sızıcı h sesi
- ķ:** Arka damak k sesi
- ◌_:** Ulama işareti